

Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen

PGGM Vermogensbeheer B.V.

Mei 2014

Voor een waardevolle toekomst

Inhoudsopgave

Toelichting Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen	3
Uitvoeringsrichtlijn ESG-integratie	6
Uitvoeringsrichtlijn Actief Aandeelhouderschap	8
Uitvoeringsrichtlijn Stemmen	10
Uitvoeringsrichtlijn Engagement	12
Uitvoeringsrichtlijn Actieve Juridische Procedures als Aandeelhouder	14
Uitvoeringsrichtlijn Uitsluitingen	16
Uitvoeringsrichtlijn Beleggen in Oplossingen voor Duurzame Ontwikkeling	20

Toelichting Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen

Introductie

Dit document beschrijft het Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen van PGGM Vermogensbeheer B.V. (hierna: PGGM). Het Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen bestaat uit een aantal specifieke uitvoeringsrichtlijnen. Het Uitvoeringskader en de onderliggende uitvoeringsrichtlijnen zijn onderdeel van het beleidskader rond verantwoord beleggen (zie figuur 1) en vormen een nadere uitwerking van de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten ten aanzien van Verantwoord Beleggen.

Uitvoeringskader en uitvoeringsrichtlijnen

Het Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen bestaat uit verschillende, soms fonds-specifieke uitvoeringsrichtlijnen. De uitvoeringsrichtlijnen geven weer op welke manier PGGM binnen de PGGM fondsen voor gemene rekening en door PGGM beheerde segregated mandaten voor haar klanten invulling geeft aan de activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen of aan de implementatie van verantwoord beleggen in specifieke vermogenscategorieën.

Het Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen omvat de volgende uitvoeringsrichtlijnen:

- Uitvoeringsrichtlijn ESG-integratie
- Uitvoeringsrichtlijn Actief Aandeelhouderschap
- Uitvoeringsrichtlijn Stemmen
- Uitvoeringsrichtlijn Engagement
- Uitvoeringsrichtlijn Actieve juridische procedures als aandeelhouder
- Uitvoeringsrichtlijn Uitsluitingen
- Uitvoeringsrichtlijn Beleggen in oplossingen voor duurzame ontwikkeling

Figuur 1 Beleidskader Verantwoord Beleggen

Toepassing uitvoeringsrichtlijnen

Toepassing in de PGGM-fondsen

Figuur 2 geeft weer op welke PGGM-fondsen of fonds-families de verschillende uitvoeringsrichtlijnen van toepassing zijn.

	ESG-integratie	Actief Aandeelhouderschap	Stemmen	Engagement	Actieve juridische procedures	Uitsluitingen	Beleggen in oplossingen
PGGM Developed Markets Equity PF Fund	X	X	X	X	X	X	
PGGM Emerging Markets Equity PF Fund	X	X	X	X	X	X	
PGGM Developed Markets Alternative Equity PF Fund	X	X	X	X	X	X	
PGGM Private Equity Funds	X					X	X
PGGM Listed Real Estate PF Fund	X	X	X	X	X	X	X
PGGM Private Real Estate Fund	X					X	X
PGGM Credits Fund	X					X	X
PGGM High Yield Fund	X					X	X
PGGM Emerging Markets Debt Local Currency Fund	X					X	X
PGGM Infrastructure Funds	X					X	X
PGGM Fund of Hedge Funds	X					X	X
PGGM Commodity Fund	X					X	
PGGM Inflation Linked Bond Fund	X					X	X
PGGM Government Bond Fund	X					X	X

Figuur 2. Toepassing uitvoeringsrichtlijnen in PGGM-fondsen of fonds-families

Toepassing uitvoeringsrichtlijnen in door PGGM beheerde segregated mandaten

De uitvoeringsrichtlijnen zijn, waar relevant, ook van toepassing op segregated mandaten voor individuele klanten die door PGGM worden beheerd. Deze zijn aan te vullen met klant-specifieke beleidsrichtlijnen. Dit betreft bijvoorbeeld intern beheerde segregated mandaten voor klanten op het gebied van private equity, vastgoed, micro-financiering, real assets, infrastructuur, staatsobligaties en structured credit.

Toepassing uitvoeringsrichtlijnen in de activiteiten van de PGGM Treasury B.V.

De uitvoeringsrichtlijnen zijn, waar relevant, ook van toepassing op de activiteiten die vanuit PGGM Treasury B.V. worden ondernomen. PGGM Treasury B.V. is opgericht om de kasposities van de diverse fondsen en klanten op een efficiënte manier te beheren. Het gebruik van PGGM Treasury B.V. zorgt ervoor dat de fondsen niet allemaal apart de geldmarkt op hoeven voor het uitzetten, dan wel inlenen van gelden. PGGM Treasury B.V. is een 100% dochter van PGGM Vermogensbeheer BV.

Rapportage en verantwoording

PGGM legt op kwartaal- en jaarbasis verantwoording af over de implementatie van de uitvoeringsrichtlijnen uit het Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen. PGGM committeert zich aan door de Verenigde Naties ondersteunde Principles for Responsible Investment en rapporteert hierover. Elk kwartaal rapporteert PGGM over relevante ontwikkelingen aan haar klanten. Daarnaast heeft PGGM een publiek toegankelijke website waarop elk jaar het Jaarverslag Verantwoord Beleggen, waarop onafhankelijke assurance is uitgevoerd, wordt gepubliceerd. Voor het jaarverslag volgt PGGM de principes van het Global Reporting Initiative (GRI).

Actualisatie en aanpassing

Het Uitvoeringskader en/of de onderliggende uitvoeringsrichtlijnen worden jaarlijks geactualiseerd, indien ontwikkelingen hiertoe aanleiding geven, bijvoorbeeld bij uitbreiding van de PGGM-fondsen. PGGM neemt hiertoe het initiatief en informeert klanten en andere belanghebbenden hierover.

Voorstellen tot meer inhoudelijke aanpassingen van het Uitvoeringskader of onderliggende uitvoeringsrichtlijnen kunnen zowel van PGGM als haar klanten komen. Omvangrijke en ingrijpende wijzigingen, die bijvoorbeeld een effect kunnen hebben de prestaties van de fondsen, moeten eerst ter advies worden voorgelegd aan de Advisory Board Responsible Investment (ABRI). Vervolgens moeten deze wijzigingsvoorstellen voorzien van een advies van de ABRI ter consultatie aan de klanten worden voorgelegd. Voorstellen tot wijzigen vanuit de klanten worden in eerste instantie in de participantenvergaderingen voor de betreffende fondsen besproken.

Rollen en verantwoordelijkheden

Bij de vaststelling, implementatie en eventuele aanpassing van het Uitvoeringskader en onderliggende uitvoeringsrichtlijnen zijn diverse partijen betrokken. De rollen en verantwoordelijkheden van de betrokkenen zijn als volgt:

Investment Policy Committee (IPC)

Het IPC is een besluitvormend orgaan van PGGM, dat - onder andere - over de beleidsmatige aspecten met betrekking tot verantwoord beleggen besluit. Het belang van de klanten is hierbij een belangrijke afweging. Het IPC stelt de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten en het bijbehorende Uitvoeringskader met de verschillende uitvoeringsrichtlijnen vast en besluit over eventuele aanpassingen hiervan.

Investment Committee (IC)

Het IC is een besluitvormend orgaan van PGGM, dat - onder andere - over de uitvoeringsaspecten met betrekking tot verantwoord beleggen besluit. Het IC stelt op basis van de Uitvoeringsrichtlijn Uitsluitingen de uitsluitingenlijsten vast die van toepassing zijn op de beleggingen door PGGM. Daarnaast besluit het IC over andere aspecten die aan de beleggingen gerelateerd zijn en die voortkomen uit de implementatie van verantwoord beleggen.

Klanten/Participantenvergadering

De klanten van PGGM hebben een eigen verantwoord beleggen beleid en kunnen er bijvoorbeeld voor kiezen om een eigen uitsluitingenlijst vast te stellen. Via een participantenvergadering hebben de verschillende klanten die participeren in een bepaald PGGM-fonds de mogelijkheid om met elkaar over fonds-specifieke onderwerpen te spreken of te besluiten. Zo kunnen zij in het kader van verantwoord beleggen bijvoorbeeld adviseren om aanvullende uitsluitingscriteria voor een of meerdere fondsen toe te passen of individuele namen aan de uitsluitingenlijst toe te voegen. In dergelijke gevallen of wanneer andere onderwerpen met betrekking tot verantwoord beleggen ter

discussie staan, kan de Advisory Board Responsible Investment om advies worden gevraagd (zie hierna).

Advisory Board Responsible Investment (ABRI)

De ABRI is een adviserend orgaan op het gebied Verantwoord Beleggen, ingesteld ten behoeve van PGGM en klanten. De ABRI richt zich in het advies aan PGGM op een kwalitatieve invulling van de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten en het bijbehorende Uitvoeringskader op een manier die past bij de collectiviteit van de klanten.

Wanneer dit Uitvoeringskader ingrijpend wordt gewijzigd of wanneer PGGM bij de uitvoering voor klanten tegen de grenzen van het kader aanloopt, zal PGGM de ABRI om advies verzoeken. Het IPC neemt de adviezen van de ABRI bij zijn besluiten in overweging en legt over de genomen besluiten verantwoording af aan de ABRI en klanten. Desgevraagd geeft de ABRI ook (beleidsmatige) adviezen aan individuele klanten. Daarnaast kan de ABRI advies verstrekken ten behoeve van discussies met betrekking tot verantwoord beleggen in een participantenvergadering.

Responsible Investment (RI)

De afdeling RI is verantwoordelijk voor de (door) ontwikkeling van de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten ten aanzien van Verantwoord Beleggen en het bijbehorende Uitvoeringskader bestaand uit de verschillende uitvoeringsrichtlijnen. RI consulteert hiertoe klanten, de ABRI en relevante interne gremia. RI heeft een onafhankelijke adviesfunctie ten behoeve van klanten met betrekking tot hun beleid verantwoord beleggen en de uitvoering daarvan. RI ondersteunt daartoe PGGM en haar klanten ook bij de kritische evaluatie van het eigen gedrag binnen de financiële keten. RI ondersteunt daarnaast de verschillende (beleggings)afdelingen met advies en expertise bij de uitvoering van de activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen. Bijvoorbeeld wanneer deze activiteiten onderdeel vormen van het beleggingsproces via ESG-integratie. RI is zelf verantwoordelijk voor de uitvoering van verschillende activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen, zoals uitsluitingen, stemmen, engagement en *shareholder litigation*. RI draagt ten slotte actief bij aan innovatie en thoughtleadership van PGGM op verantwoord beleggen en verzorgt kwartaal- en jaarrapportages over de activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen aan klanten en andere stakeholders.

Uitvoeringsrichtlijn ESG-integratie

Introductie

Deze uitvoeringsrichtlijn beschrijft hoe PGGM Vermogensbeheer B.V. (hierna: PGGM) invulling geeft aan de integratie van milieu-, sociale, ondernemingsbestuurfactoren (ESG-factoren) in de beleggingsprocessen (ook wel ESG-integratie). Deze uitvoeringsrichtlijn maakt onderdeel uit van het PGGM Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen. Dit Uitvoeringskader geeft aan hoe voor de PGGM-fondsen invulling wordt gegeven aan de verschillende activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen. Het Uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen zijn ook van toepassing op segregated mandaten voor individuele klanten die door PGGM worden beheerd. Het Uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen vormen een nadere uitwerking van de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten ten aanzien van Verantwoord Beleggen.

Definitie

Het meewegen van het effect van ESG-factoren op het beleggingsrisico en -rendement noemen wij ESG-integratie. Specifiek definieert PGGM dit als het op structurele en systematische wijze meewegen van materiële ESG-factoren in bestaande beleggingsprocessen. Materiële ESG-factoren zijn factoren die een significante impact hebben op de onderliggende belegging doordat ze bijvoorbeeld risico verminderen, de omzet verbeteren of kosten besparen.

Doelstelling

PGGM weegt ESG-factoren, zoals waterschaarste, klimaatverandering of een veilige werkomgeving mee, omdat deze factoren uiteindelijk het beleggingsrendement van onze klanten kunnen beïnvloeden. Omgekeerd geldt dat de ondernemingen en projecten waarin wordt belegd, een effect hebben op de wereld. PGGM is er daarom van overtuigd dat het meewegen van ESG-factoren bijdraagt aan goed risicomanagement en er voor kan zorgen dat het behalen van financieel rendement samengaat met maatschappelijk rendement.

Implementatie

Om te beoordelen of ESG-factoren voor een specifieke belegging materieel zijn, richt PGGM processen in die bij beleggingen doorlopen worden. ESG-factoren worden daardoor geen ad-hoc- onderdeel meer, maar een geïntegreerd onderdeel van het beleggingsproces. De aanpak verschilt per beleggingscategorie. Dit verschil wordt veroorzaakt door de mate van invloed die PGGM op het beleggingsproces heeft, bijvoorbeeld of het extern of intern wordt beheerd. Daarnaast maakt het verschil of het om passieve of actieve beleggingsstrategieën gaat. Ook speelt het effect dat ESG-factoren op de beleggingscategorie hebben, zoals risicovermindering versus rendementsverbetering, een rol. PGGM doorloopt daarom per beleggingscategorie een aantal stappen om een passende integratie binnen het beleggingsproces te borgen:

- *Opstellen van een ESG-raamwerk:* periodiek evalueert PGGM per beleggingscategorie het ESG-raamwerk. Dit raamwerk geeft weer welke ESG-factoren in welke mate invloed hebben op de financiële prestaties van onderliggende beleggingen.
- *Integratie binnen de beleggingsbeslissing:* PGGM bepaalt vervolgens hoe (financiële) ESG-factoren een rol gaan/blijven spelen binnen het totale selectieproces van beleggingen. Dit kan bijvoorbeeld door ESG-factoren in due diligence te adresseren, door ESG-factoren in waarderingsmodellen op te nemen en/of door het ontwikkelen van beleid of tools om externe vermogensbeheerders te beoordelen.
- *Monitoring en rapportagetools:* PGGM bepaalt eveneens hoe ESG-factoren regelmatig worden besproken met interne en externe managers, welke beoordelingscriteria voor interne en externe managers gelden, welke rapportagevereisten en KPI's worden vastgelegd en hoe de ESG-prestaties van de onderliggende beleggingen worden gemonitord.

De status en ontwikkeling van de implementatie van bovenstaande stappen kunnen per beleggingscategorie verschillen.

Uitvoeringsrichtlijnen per beleggingscategorie

Waar relevant stelt PGGM voor de uitvoering van ESG-integratie in specifieke beleggingscategorieën nadere uitvoeringsrichtlijnen op. Deze vormen tevens een belangrijk instrument om de uitvoering van de ESG-integratie door interne en externe managers op de door PGGM gewenste wijze te waarborgen. Op dit moment zijn de volgende nadere uitvoeringsrichtlijnen (in het Engels) beschikbaar via de PGGM website:

- Implementation Guideline Responsible Investment in Real Estate
- Implementation Guideline Responsible Investment in Infrastructure
- Implementation Guideline Responsible Investment in Private Equity

De activiteiten op het gebied van ESG-integratie zijn continu in ontwikkeling. Als ontwikkelingen hiertoe aanleiding geven, bijvoorbeeld de publicatie van een nieuwe uitvoeringsrichtlijn voor een bepaalde beleggingscategorie, wordt deze uitvoeringsrichtlijnen geactualiseerd.

Verantwoording

PGGM legt op kwartaal- en jaarbasis verantwoording af over de borging van ESG-integratie binnen de beleggingsprocessen. Elk kwartaal rapporteert PGGM over relevante ontwikkelingen aan haar klanten. Daarnaast heeft PGGM een publiek toegankelijke website waarop elk jaar het Jaarverslag Verantwoord Beleggen wordt gepubliceerd. In het Jaarverslag Verantwoord Beleggen wordt gerapporteerd over de voortgang van ESG-integratie en over nieuwe initiatieven die in dit kader worden ontwikkeld.

Uitvoeringsrichtlijn Actief Aandeelhouderschap

Introductie

Deze uitvoeringsrichtlijn beschrijft hoe PGGM Vermogensbeheer B.V. (hierna: PGGM) invulling geeft aan actief aandeelhouderschap voor beleggingen in beursgenoteerde ondernemingen. Deze uitvoeringsrichtlijn maakt onderdeel uit van het PGGM Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen. Dit Uitvoeringskader geeft aan hoe voor de PGGM-fondsen invulling wordt gegeven aan de verschillende activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen. Het Uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen zijn - waar relevant - ook van toepassing op segregated mandaten voor individuele klanten die door PGGM worden beheerd. Het Uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen vormen een nadere uitwerking van de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten ten aanzien van Verantwoord Beleggen.

Definitie

PGGM is een universele belegger die belegt in een dwarsdoorsnede van wereldwijd beschikbare beleggingen. Het risico en rendement van de beleggingen zijn sterk afhankelijk van goed functionerende markten, economieën, sectoren en ondernemingen. Goed functionerende markten zijn daarom voor PGGM en haar klanten van groot belang.

PGGM beschouwt aandeelhouders als mede-eigenaren van de beursvennootschappen waarin zij beleggen. Het zijn van eigenaar brengt rechten en verantwoordelijkheden met zich mee. Met de activiteiten op het gebied van actief aandeelhouderschap, zoals stemmen, engagement en het voeren van actieve juridische procedures geeft PGGM invulling aan de rechten en verantwoordelijkheden die verbonden zijn aan het aandeelhouderschap bij beursgenoteerde ondernemingen.

Om onze rechten en verantwoordelijkheden te kunnen uitoefenen is goede corporate governance noodzakelijk. Goede corporate governance definiëren wij als: een passend en samenhangend stelsel van 'checks and balances' in de verhoudingen tussen het bestuur, de raad van commissarissen en de aandeelhouders met een zekere normstelling voor het gedrag, de uitoefening van bevoegdheden en de verantwoording daarvan.

Doelstelling

PGGM zet actief haar invloed als aandeelhouder in om verbeteringen op ESG-gebied te realiseren, om op deze manier bij te dragen aan de kwaliteit, duurzaamheid en continuïteit van ondernemingen en markten. Dit doet PGGM vanuit de visie dat dit uiteindelijk bijdraagt aan een beter maatschappelijk en/of financieel rendement van de beleggingen voor onze klanten.

Invulling geven aan aandeelhouderschap is niet vrijblijvend meer nu in toenemende mate minimeisen worden gesteld aan institutionele beleggers wereldwijd. Voor PGGM en haar klanten zijn deze minimeisen vastgelegd in de toepasselijke Nederlandse wet- en regelgeving en in de Nederlandse corporate governance code.

We beogen met ons gedrag als actief aandeelhouder in alle markten waarin wij beleggen een voorbeeld te zijn voor andere (institutionele) beleggers.

Implementatie

Voor de implementatie van actief aandeelhouderschap sluit PGGM aan bij standaarden en principes van verschillende organisaties, zoals:

- het principe rondom actief aandeelhouderschap van de Principles for Responsible Investment (PRI)
- de Eumedion Best Practices voor betrokken aandeelhouderschap
- de uitgangspunten van de Global Compact van de Verenigde Naties
- de Richtlijnen voor multinationale ondernemingen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO).

Goede corporate governance stelt ons in staat om als actief aandeelhouder bij de ondernemingen waarin wij namens klanten beleggen, ook maatschappelijke en milieudoelstellingen te bevorderen. PGGM werkt daarom aan het bevorderen van de corporate governance standaarden in de (opkomende) markten waarin zij belegt. Wij nemen hierbij in het bijzonder verantwoordelijkheid voor onze thuismarkt Nederland.

PGGM onderschrijft in dit kader internationaal erkende en aanvaarde basisbeginselen voor goede corporate governance. PGGM verwijst daarbij onder andere naar de zes basisbeginselen voor corporate governance van de OESO (2004) en de 'Statement on Global Corporate Governance Principles: Revised' van het International Corporate Governance Network (ICGN, 2009)) en betreft die in haar activiteiten.

Op welke manier PGGM concreet invulling geeft aan actief aandeelhouderschap wordt nader beschreven in de uitvoeringsrichtlijnen op het gebied van:

- Stemmen
- Engagement
- Actieve juridische procedures als aandeelhouder

Verschillend en/of tegenstrijdig belang

PGGM is ervan overtuigd dat bij het invulling geven aan aandeelhoudersrechten en –verplichtingen er slechts een beperkt risico bestaat op een verschillend en/of tegenstrijdig belang. Bij het invulling geven aan aandeelhoudersrechten en –verplichtingen, waaronder bijvoorbeeld stemmen, staat bij PGGM primair het belang van onze klanten als (ware zij) aandeelhouder in de desbetreffende (beursgenoteerde) vennootschap voorop. De afdeling RI ziet hierop toe en is eindverantwoordelijk voor de wijze waarop invulling wordt gegeven aan de aandeelhoudersrechten en –verplichtingen. De afdeling kan deze taak zonder last en ruggespraak uitoefenen.

Verantwoording

PGGM legt op kwartaal- en jaarbasis verantwoording af over de activiteiten op het gebied van actief aandeelhouderschap. Elk kwartaal rapporteert PGGM over relevante ontwikkelingen aan haar klanten. Daarnaast heeft PGGM een publiek toegankelijke website waarop elk jaar het Jaarverslag Verantwoord Beleggen wordt gepubliceerd. De verslaglegging maakt, waar mogelijk in verband met het vertrouwelijke karakter van veel van onze activiteiten, melding van bereikte resultaten.

We passen de rapportage conform de Nederlandse wetgeving toe. Zo hebben PGGM en haar klanten een wettelijke verplichting verslag uit te brengen over de naleving van deze principes en best practice bepalingen uit de Nederlandse Corporate Governance Code, in overeenstemming met de zogenoemde 'pas toe of leg uit'-regel. De verklaring over de mate van naleving is opgenomen in het jaarverslag en op de website van PGGM.

Uitvoeringsrichtlijn Stemmen

Introductie

Deze uitvoeringsrichtlijn beschrijft hoe PGGM Vermogensbeheer B.V. (hierna: PGGM) in het kader van actief aandeelhouderschap invulling geeft aan de activiteit stemmen. Deze uitvoeringsrichtlijn maakt onderdeel uit van het PGGM Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen. Dit Uitvoeringskader geeft aan hoe voor de PGGM-fondsen invulling wordt gegeven aan de verschillende activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen. Het Uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen zijn - waar relevant - ook van toepassing op segregated mandaten voor individuele klanten die door PGGM worden beheerd. Het Uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen vormen een nadere uitwerking van de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten ten aanzien van Verantwoord Beleggen.

Definitie

Het recht om te stemmen op aandeelhoudersvergaderingen van beursgenoteerde ondernemingen is één van de belangrijkste rechten van een aandeelhouder. Het stemmen is een belangrijk instrument om invloed uit te kunnen oefenen op de wijze waarop een onderneming wordt bestuurd.

Een hoge opkomst op aandeelhoudersvergaderingen (door fysieke aanwezigheid of stemmen op afstand) brengt stabiliteit in de besluitvorming en voorkomt dat kleine groepen aandeelhouders de vergadering naar hun hand kunnen zetten door afwezigheid van overige aandeelhouders.

Het uitoefenen van het stemrecht is, zeker binnen de Nederlandse context, geen vrijblijvendheid meer. Zo bepaalt de Nederlandse Corporate Governance Code dat institutionele beleggers het stembeleid moeten publiceren en over de stemuitvoering verslag uit moeten brengen.

Doelstelling

Als vermogensbeheerder treedt PGGM op als vertegenwoordiger van haar klanten. Het is onze doelstelling om namens onze klanten op goed geïnformeerde wijze te stemmen op alle aandeelhoudersvergaderingen. We vinden goed geïnformeerd stemmen cruciaal voor actief aandeelhouderschap en zijn overtuigd dat dit, zowel op de korte als de lange termijn, bijdraagt aan het creëren van aandeelhouderswaarde.

Idealiter betekent dit voor PGGM dat wij zullen stemmen op iedere aandeelhoudersvergadering en op alle agenda-punten met betrekking tot elke onderneming waarin wij beleggen. Dit betekent dat we de relevante kwesties die bij een bepaalde onderneming spelen moeten begrijpen, zodat wij als actief aandeelhouder kunnen stemmen in lijn met onze overtuigingen en uitgangspunten ten aanzien van Verantwoord Beleggen.

Daarnaast moet het stemmen (praktisch) uitvoerbaar zijn. Met dit doel voor ogen zijn op maat gesneden stemrichtlijnen (de 'PGGM Investments Global Voting Guidelines') geformuleerd. Deze stemrichtlijnen worden jaarlijks geactualiseerd en gepubliceerd.

Implementatie

De stemuitvoering van PGGM geschiedt via:

- het bijwonen van aandeelhoudersvergaderingen (met name in Nederland)
- het verstrekken van stemvolmachten aan andere aandeelhouders die mede namens PGGM het woord voeren (in Nederland en andere landen)
- het stemmen op afstand (het zogenoemde proxy voting)

Vanwege de Nederlandse oorsprong van PGGM en haar klanten gaat hierbij speciale aandacht uit naar het bezoeken van de aandeel- en certificaathoudersvergaderingen van Nederlandse ondernemingen.

Stemfocuslijst

PGGM hanteert een zogenaemde stemfocuslijst.

Vergaderingen van de ondernemingen die hierop staan krijgen bijzondere aandacht. Zo stemmen wij op de aandeelhoudersvergaderingen van ondernemingen op de stemfocuslijst voor de gehele positie op basis van ons eigen oordeel, ook als het een onderneming in een blokkeringsmarkt betreft (waar het stemmen leidt tot handelsblokkering van de gestemde aandelen).

Op de stemfocuslijst staan ondernemingen die:

- genoteerd staan aan de Nederlandse beurs of een duidelijke Nederlandse achtergrond hebben of
- onderdeel uitmaken van de grootste beursgenoteerde belangen (>3% van het stemrecht) of
- één van de tien grootste holdings vormen in euro's of
- een selectie van ondernemingen binnen fundamenteel beheerde portefeuilles binnen PGGM of
- een selectie van ondernemingen die op de Engagement focuslijst staan

Stemproces

Het verkrijgen van de noodzakelijke informatie om op een weloverwogen wijze te kunnen stemmen, de hiermee verbonden kosten, tijd of andere praktische beperkingen, kunnen betekenen dat PGGM haar ambitie om op alle aandeelhoudersvergaderingen te stemmen redelijkerwijs niet volledig kan verwezenlijken.

Daarnaast wordt het percentage aandelen waarop wij kunnen stemmen mede beïnvloed door het eventueel uitlenen van aandelen. Posities worden echter nooit geheel uitgeleend. In de praktijk zullen wij, afgezien van blokkeringsmarkten, voor alle ondernemingen waarin wordt belegd op ten minste 10% van de aandelen stemmen. Hierbij moet worden opgemerkt dat PGGM te allen tijde aandelen terug kan en zal roepen voor stemdoeleinden om haar moverende redenen.

Bij de uitvoering van het stembeleid maakt PGGM gebruik van de diensten van gespecialiseerde stemadviesbureaus. PGGM ontvangt stemadviezen die zijn gebaseerd op haar eigen stemrichtlijnen. Aandeelhoudersvoorstellen op het gebied van milieu, sociale factoren en corporate governance worden inhoudelijk beoordeeld en gestemd door interne specialisten op de diverse vakgebieden. Bij de uitvoering van het stembeleid worden, waar mogelijk, ook (interne) portefeuillemanagers betrokken. Daarnaast kan PGGM een beroep doen op de reguliere stemadviezen van deze stemadviesbureaus.

PGGM is tevens aangesloten bij diverse formele en informele samenwerkingsverbanden van institutionele beleggers om tot een weloverwogen stem op een aandeelhoudersvergadering te komen.

Indienen van aandeelhoudersvoorstellen

Naast het recht om te stemmen hebben aandeelhouders in veel landen eveneens het recht om aandeelhoudersvoorstellen in te dienen. Op deze manier kunnen aandeelhouders onderwerpen onder de aandacht brengen en andere beleggers vragen hier een oordeel over te vellen via een stemming op een aandeelhoudersvergadering. Afhankelijk van het bindende karakter van het aandeelhoudersvoorstel kan dit eventueel leiden tot een verplichting richting de onderneming om het voorstel daadwerkelijk uit voeren.

PGGM is terughoudend in het indienen van aandeelhoudersvoorstellen en doet dit in beginsel niet zonder voorafgaande dialoog met de onderneming. Als het echter noodzakelijk is om een aandeelhoudersvoorstel in te dienen om zodoende haar doelen te bereiken, dan wel een onderneming bij te sturen, maakt PGGM gebruik van haar rechten als aandeelhouder.

Stemmen in relatie tot engagement

Een steminstructie kan een reden zijn om in gesprek te gaan met een onderneming. Ook kan een engagementproject aanleiding geven voor het afgeven van een bepaalde steminstructie.

PGGM streeft naast de uitvoering van het stemmen ook naar een verdere verbetering van het functioneren van de stemketen. Hierbij richten wij ons, bijvoorbeeld via marktengagement, onder andere op de vereenvoudiging van het stemproces, het vergroten van de transparantie binnen de keten en het verbeteren van de auditability van de stemketen.

Verantwoording

PGGM legt op kwartaal- en jaarbasis verantwoording af over de stemuitvoering. Elk kwartaal rapporteert PGGM over relevante ontwikkelingen aan haar klanten. Daarnaast heeft PGGM een publiek toegankelijke website waarop elk jaar het Jaarverslag Verantwoord Beleggen wordt gepubliceerd.

In het jaarverslag wordt inhoudelijk ingegaan op de stemuitvoering aan de hand van praktijkvoorbeelden, trends en thema's. Op de website wordt ook ieder kwartaal een kwantitatief overzicht van de stemuitvoering gegeven. Daarnaast heeft PGGM een publiek toegankelijke website waarop al haar steminstructies zijn in te zien. Ook zijn de jaarlijks vastgestelde stemrichtlijnen terug te vinden op de PGGM website.

Uitvoeringsrichtlijn Engagement

Introductie

Deze uitvoeringsrichtlijn beschrijft hoe PGGM Vermogensbeheer B.V. (hierna: PGGM) in het kader van actief aandeelhouderschap invulling geeft aan de activiteit engagement. Deze uitvoeringsrichtlijn maakt onderdeel uit van het PGGM Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen. Dit Uitvoeringskader geeft aan hoe voor de PGGM-fondsen invulling wordt gegeven aan de verschillende activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen. Het Uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen zijn - waar relevant - ook van toepassing op segregated mandaten voor individuele klanten die door PGGM worden beheerd. Het Uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen vormen een nadere uitwerking van de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten ten aanzien van Verantwoord Beleggen.

Definitie

PGGM definieert engagement als het geheel van activiteiten om in dialoog met ondernemingen en markten verandering op milieu-, sociaal, en corporate governance-gebied (ESG) te bereiken. Wij streven hierbij naar een constructieve dialoog met de ondernemingen waarin we namens onze klanten beleggen en met marktpartijen, zoals regelgevers, toezichhouders en sectororganisaties.

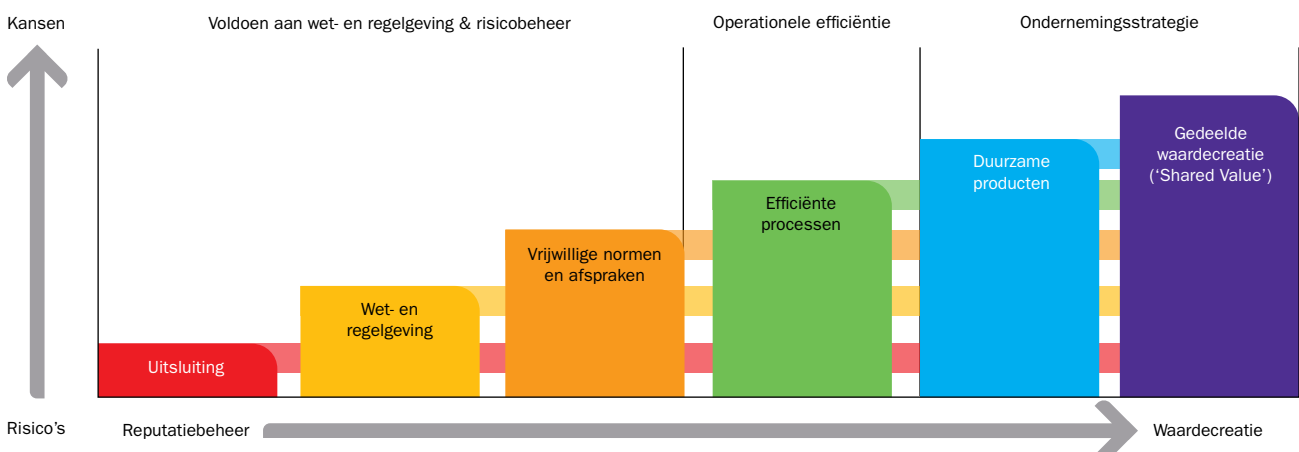
Doelstelling

Het voeren van dialoog over ESG-onderwerpen is één van de instrumenten waarmee PGGM namens haar klanten invulling geeft aan de verantwoordelijkheden als actief aandeelhouder. PGGM zet haar invloed actief in om verbeteringen op ESG-gebied te realiseren, om op deze manier bij te dragen aan de kwaliteit, duurzaamheid en continuïteit van ondernemingen en markten. Dit doet PGGM vanuit de visie dat dit uiteindelijk bijdraagt aan een beter maatschappelijk en/of financieel rendement van de beleggingen voor onze klanten.

Het beoogde resultaat van onze engagementactiviteiten is een aantoonbare verandering, bijvoorbeeld in het gedrag en/of de activiteiten van een onderneming of partij waarmee dialoog wordt gevoerd. Als ondernemingen niet in voldoende mate een concrete dialoog met PGGM willen aangaan of hun gedrag en/of activiteiten niet in de gewenste richting aanpassen, kan PGGM ervoor kiezen om niet langer in deze ondernemingen te beleggen, wanneer er sprake is van ernstige misstanden, bijvoorbeeld op het gebied van mensenrechten, milieuvervuiling of corruptie. Uitsluiting wordt uitdrukkelijk gezien als een laatste middel (zie voor meer informatie de Uitvoeringsrichtlijn Uitsluiting).

Onderstaand figuur geeft de aard van de veranderingen weer die wij nastreven via engagement. Hier is te zien dat engagement niet alleen is gericht op het beheersen van (reputatie)risico's en het implementeren van best practice, maar ook op de kansen voor het creëren van financiële en maatschappelijke toegevoegde waarde.

Duurzaamheidsladder

Implementatie

Volgens de ambitie zoals geformuleerd in de Overtuigingen en Uitgangspunten streeft PGGM duurzame ontwikkeling na en wil zij daarom bijdragen aan:

- Een houdbaar en veerkrachtig ecologisch systeem, waarbij wordt ingezet op het behoud van het natuurlijk kapitaal
- Een maatschappij waarin economische ontwikkeling niet ten koste gaat van kwetsbare groepen of toekomstige generaties
- Goed bestuur en goed functionerende (financiële) markten

Om hier op een gerichte manier invulling aan te geven heeft PGGM in samenspraak met haar klanten een aantal aandachtsgebieden benoemd. Waar opportuun wil PGGM ook via engagement positief bijdragen aan deze aandachtsgebieden:

- Klimaatverandering en vermindering van vervuiling en uitstoot
- Waterschaarste
- Gezondheid(szorg)
- Voedselzekerheid
- Een stabiel financieel stelsel dat in dienst staat van de reële economie
- Goed ondernemingsbestuur
- Waarborgen van mensenrechten

Vanuit de overtuiging dat wij met een duidelijke focus meer kunnen bereiken, benoemt PGGM binnen deze aandachtsgebieden steeds voor een bepaalde periode een aantal specifieke speerpunten voor haar engagementactiviteiten. PGGM hanteert hierbij de volgende criteria voor het selecteren van deze speerpunten:

- de relevantie voor onze klanten en hun deelnemers
- de rol die PGGM als belegger kan spelen
- de invloed die PGGM kan uitoefenen
- de verwachte bijdrage aan de waardecreatie op lange termijn

Op basis van deze speerpunten worden specifieke engagementprojecten gedefinieerd. Elk engagementproject kent zijn eigen doelstellingen en tijdslijnen. Hoewel soms sprake is van kortlopende trajecten, zijn engagementprojecten over het algemeen meerjarig.

De engagementactiviteiten die worden ingezet om invulling te geven aan deze projecten, kunnen worden verdeeld in twee hoofdcategorieën:

- Engagement gericht op ondernemingen, waarbij we aansporen tot verbeteringen op één of meerdere ESG-onderwerpen. Wij richten ons hierbij in het bijzonder op ondernemingen, waarbij de veranderingen die we weten te bewerkstelligen als voorbeeld kunnen

dienen voor andere ondernemingen binnen de betreffende regio, sector of keten.

- Engagement gericht op marktpartijen, zoals regelgevers, toezichhouders en sectororganisaties, waarbij we invloed uitoefenen op relevante wet- en regelgeving of op de ontwikkeling en/of implementatie van vrijwillige ESG-standaarden

Bij veel engagementactiviteiten is samenwerking met andere institutionele beleggers wenselijk, zo niet noodzakelijk. Samenwerking kan ook plaatsvinden met andere partijen zoals maatschappelijke organisaties, wetenschappers of ondernemingen. Door samen te werken kan meer worden bereikt door toegenomen schaalgrootte, expertise en capaciteit. PGGM neemt bewust, maar selectief, deel aan op ad-hoc-basis gevormde coalities, permanente coalities, bestaande platforms en samenwerkingsverbanden.

Daarnaast kunnen engagementactiviteiten in naam van PGGM en haar klanten worden uitgevoerd door dienstverleners van wie wij engagementdiensten afnemen.

Verantwoording

PGGM legt op kwartaal- en jaarbasis verantwoording af over de activiteiten op het gebied van engagement. Elk kwartaal rapporteert PGGM over relevante ontwikkelingen aan haar klanten. Daarnaast heeft PGGM een publiek toegankelijke website waarop elk jaar het Jaarverslag Verantwoord Beleggen wordt gepubliceerd.

In het jaarverslag licht PGGM de keuze voor de speerpunten voor haar engagementactiviteiten toe. Daarnaast wordt in deze rapportage verantwoording afgelegd over de voortgang van de lopende engagementprojecten en de resultaten die daarmee zijn bereikt. In de externe communicatie over engagement stellen wij ons soms terughoudend op indien dat in het belang van de dialoog is. Waar mogelijk geeft PGGM openheid van zaken.

Op de website wordt ook ieder kwartaal een kwantitatief overzicht van de engagementactiviteiten gegeven, inclusief een overzicht van de ondernemingen waarmee dialoog is gevoerd.

Uitvoeringsrichtlijn Actieve Juridische Procedures als Aandeelhouder

Introductie

Deze uitvoeringsrichtlijn beschrijft hoe PGGM Vermogensbeheer B.V. (hierna: PGGM) invulling geeft aan het voeren van actieve juridische procedures als aandeelhouder. Dit wordt ook wel *shareholder litigation* genoemd. Deze uitvoeringsrichtlijn maakt onderdeel uit van het PGGM Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen. Dit uitvoeringskader geeft aan hoe voor de PGGM-fondsen invulling wordt gegeven aan de verschillende activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen. Het uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen zijn - waar relevant - ook van toepassing op segregated mandaten voor individuele klanten die door PGGM worden beheerd. Het uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen vormen een nadere uitwerking van de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten ten aanzien van Verantwoord Beleggen.

Definitie

Shareholder litigation wordt door PGGM in dit kader gedefinieerd als het voeren van juridische procedures vanuit de hoedanigheid van aandeelhouder in (beursgenoteerde) ondernemingen waarin PGGM namens haar klanten belegt, die op basis van (één van) onderstaande doelstellingen kwalificeren.

Doelstellingen

PGGM heeft de volgende doelstellingen voor het voeren van actieve juridische procedures:

- **Financiële opbrengst in de zin van schadebeperking:** Het namens en ten behoeve van klanten van PGGM verhalen van geleden beleggingsverliezen als gevolg van fraude, corruptie, malversaties of andere vormen van wangedrag aan de zijde van beursgenoteerde ondernemingen.
- **Bijdrage aan het risico-rendementsprofiel:** Het - waar mogelijk - verbeteren van het ondernemingsbestuur ('corporate governance') van de betrokken onderneming teneinde belegt te kunnen blijven als aandeelhouder met een langetermijnperspectief.
- **Preventie:** Het stellen van normen voor ongewenst gedrag (fraude, corruptie, misleiding etc.).

Implementatie

Monitoring

PGGM stelt zich actief op om gebeurtenissen die klanten schade hebben berokkend door wangedrag aan de zijde van beursgenoteerde ondernemingen, te (laten) onderzoeken op juridische merites en incasso van geleden schade als gevolg daarvan.

PGGM heeft interne systemen ingericht die haar in staat stellen wereldwijd te monitoren waar mogelijk procedures gevoerd kunnen worden die in het belang zijn van haar klanten. PGGM onderzoekt die mogelijkheden en adviseert haar klanten gemotiveerd om al dan niet aan die procedures mee te doen, en zo ja op welke wijze.

PGGM verkrijgt informatie voor de monitoring van de voor *shareholder litigation* relevante zaken via de door haar ingehuurd dienstverlener, uit het eigen netwerk van institutionele beleggers, externe advocatenkantoren en uit eigen onderzoek, mede gebaseerd op openbare bronnen.

Advisering

PGGM betreft in haar onderzoek naar mogelijke procedures onder andere de volgende elementen:

- Voldoet de zaak aan (een van) de doelstellingen vanuit het actief aandeelhouderschap om een actieve rol op te eisen?
- Wat is de omvang van de geleden verliezen/schade?
- Haalbaarheid: hoe worden de juridische kansen op succes van de zaak geschat?
- Wat is de verwachte opbrengst in financiële termen en - zo mogelijk - in termen van corporate governance?
- Wat zijn de aan de procedure verbonden risico's : a) juridisch, b) financieel, c) proces-technisch, d) wat betreft reputatie en e) wat betreft imago?
- Is in het land waarin de procedure wordt gevoerd een 'class action regime' van toepassing of heeft het anderszins een gunstig juridisch klimaat voor gedupeerde beleggers?
- Bestaan er mogelijkheden tot samenwerking met andere beleggers, en zo ja hoe is die samenwerking dan geregeld?
- Wenst PGGM een leidende, strategische rol op zich te nemen in een procedure, of kan PGGM volstaan met een participantenrol waarbij andere beleggers die taak op zich nemen?

- Welke inspanningen aan de zijde van PGGM zijn te verwachten (getuigenverhoren, openbaarmaking dossiers met onderliggende documentatie etc.)?
- Hoe is de financiering geregeld?
- Wat is de verwachte doorlooptijd van de procedure?
- Draagt het doen van de zaak bij aan thoughtleadership van klanten van PGGM en/of is het daarmee trendsettend/normatief als het gaat om door ons gewenst gedrag of preventie van ongewenst gedrag?
- Overige relevante ontwikkelingen.

Besluitvorming

PGGM vindt het van belang dat een geïnformeerde beslissing wordt genomen om wel of niet mee te doen aan mogelijke procedures. Het is daarom belangrijk om, mede in het licht van de fiduciaire verplichtingen die in deze context rusten op onze klanten, goed te kunnen motiveren en te verantwoorden waarom bepaalde beslissingen zijn genomen om wel of niet actief te procederen.

PGGM probeert bij haar advisering aan haar klanten voor zover mogelijk alle elementen te betrekken. Waar mogelijk hanteert PGGM de volgende preferenties:

- Hoge inschatting van juridische haalbaarheid (proceskansen ≥ 50), tenzij de zaak als 'testcase' dient op principiële gronden en er geen substantieel reputatierisico wordt verwacht.
- Financiering alleen op basis van 'no cure no pay' -modellen waarbij het financieringsrisico voor PGGM en haar klanten beperkt blijft tot tijdsinspanning maar geen 'out of pocket' -kosten, ook niet via een kostenveroordeling in geval van verlies van de procedure
- Procederen in "bewezen" jurisdicties waarin een vorm van 'class action regime' van toepassing is.
- Het nastreven van samenwerking met grote andere - gelijkgezinde - institutionele beleggers die ook oog hebben voor de andere doelstellingen dan de financiële schadebeperking (maatschappelijk perspectief)
- Alleen zaken waarin een adequaat besluit- en beheersingsmodel van toepassing is, waardoor PGGM haar belang bij de uitkomst van de zaak voldoende kan sturen en afdwingen, bijvoorbeeld d.m.v. oprichting claimvehikels waarin PGGM een bestuurszetel heeft.
- Als en voor zover de onderzoeksfase leidt tot een positief advies om een bepaalde zaak actief te vervolgen, wordt het voorstel conform onderstaand besluitvormingsproces behandeld.

Passieve shareholder litigation

Er moet strikt onderscheid gemaakt worden tussen wat wij "actieve" en "passieve" *shareholder litigation* noemen. Met passieve *shareholder litigation* bedoelen wij het zorgdragen voor een adequaat administratief proces om financiële schadevergoedingen die klanten van PGGM (naar rato) toekomen uit schikkingen in collectieve acties en/of administratieve boetes opgelegd door regulerende instanties daadwerkelijk te incasseren. Dit 'proof of claim'-proces is grotendeels administratief van aard en is uitbesteed aan een externe dienstverlener.

Engagement in relatie tot shareholder litigation

PGGM onderneemt in het kader van *shareholder litigation* ook activiteiten op het gebied van marktengagement. Zowel in de VS als in Europa wordt in dialoog met wet- en regelgevers getracht te bewerkstelligen dat er adequate rechtsbescherming is voor beleggers in die jurisdicties waar schade wordt geleden door toedoen van beursgenoteerde ondernemingen waarin PGGM belegt. Hoofddoel van deze engagementactiviteiten is het waarborgen en realiseren van een adequate toegang tot de rechter door middel van het inrichten van effectieve en efficiënte systemen van (collectieve) acties voor beleggers.

Verantwoording

PGGM legt op kwartaal- en jaarbasis verantwoording af over de activiteiten rondom *shareholder litigation*. Elk kwartaal rapporteert PGGM over relevante ontwikkelingen aan haar klanten. Daarnaast heeft PGGM een publiek toegankelijke website waarop elk jaar het Jaarverslag Verantwoord Beleggen wordt gepubliceerd.

In deze rapportages zijn de opbrengsten van actieve en passieve juridische procedures opgenomen en relevante ontwikkelingen rondom lopende en/of in het oog springende zaken behandeld.

Uitvoeringsrichtlijn Uitsluitingen

Introductie

Deze uitvoeringsrichtlijn beschrijft hoe PGGM Vermogensbeheer B.V. (hierna: PGGM) invulling geeft aan de uitsluiting van beleggingen. Deze uitvoeringsrichtlijn maakt onderdeel uit van het PGGM Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen. Dit Uitvoeringskader geeft aan hoe voor de PGGM-fondsen invulling wordt gegeven aan de verschillende activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen. Het Uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen zijn ook van toepassing op segregated mandaten voor individuele klanten die door PGGM worden beheerd. Het Uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen vormen een nadere uitwerking van de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten ten aanzien van Verantwoord Beleggen.

Definitie

Voor PGGM bestaat uitsluiten uit twee elementen:

1. *Uitsluiten na engagement*: Dit betreft het kritisch kijken naar het gedrag en de activiteiten van de entiteiten waarin namens klanten wordt belegd, het aansturen op verandering wanneer dit gedrag of de activiteiten een duurzame wereld ondermijnen en het beëindigen van een belegging als die verandering uitblijft.
2. *Directe uitsluiting*: Dit betreft het uitsluiten van entiteiten die betrokken zijn bij de productie van of handel in producten die niet passen bij de identiteit van PGGM en haar klanten.

Uit beide elementen komen specifieke uitsluitingscriteria en lijsten van uitgesloten entiteiten voort.

Doelstelling

Door het uitsluiten van ondernemingen als gevolg van bovenstaande elementen wil PGGM voorkomen dat via door PGGM beheerde beleggingen financieel wordt bijgedragen aan praktijken die niet passen bij de normen en waarden van PGGM, haar klanten en hun deelnemers.

In de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten ten aanzien van Verantwoord Beleggen is hiertoe een strikte normatieve ondergrens benoemd.

Implementatie

Deze uitsluitingenrichtlijn is van toepassing op alle PGGM-fondsen en door PGGM beheerde publieke en private segregated mandaten voor individuele klanten. Daarnaast zijn deze uitsluitingen van toepassing op de advisering door PGGM aan klanten over het rechtstreeks beleggen in externe fondsen of mandaten. De invulling die hieraan wordt gegeven in de uitvoering kan - binnen de kaders van wat PGGM als passende klant beschouwt - afwijken van de invulling die PGGM er zelf aan geeft.

Uitsluitingen voortkomend uit de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten

1. Uitsluiting na engagement

PGGM stelt zich namens haar klanten op als actief eigenaar. Binnen de Uitsluitingenrichtlijn geven wij hieraan invulling door in eerste instantie te sturen op gedragsverandering wanneer het gedrag of de activiteiten van entiteiten waarin wordt belegd een duurzame, houdbare wereld ondermijnen. In beginsel sluit PGGM niet meteen uit, maar zal zij trachten entiteiten eerst via engagement tot verandering van gedrag aan te sporen. Pas wanneer PGGM hierin geen verandering teweeg weet te brengen, kan op termijn afscheid worden genomen van de betreffende beleggingen. Uitsluiting wordt in dit geval nadrukkelijk gezien als een laatste middel.

Voor de criteria ter beoordeling van de misstanden zoekt PGGM aansluiting bij de principes van de UN Global Compact op het gebied van mensenrechten, arbeidsrechten, milieu en corruptie. PGGM Vermogensbeheer kijkt bij het beoordelen van de ernst van de misstanden naar de omvang en duur van de gevolgen voor mens en/of milieu.

Wanneer een misstand als ernstig wordt beoordeeld en onvoldoende maatregelen worden genomen om de situatie te verbeteren, zal PGGM een gericht engagement-programma opstarten met concrete tijdslijnen, beslis-momenten en doelen, gericht op reparatie van de misstand en voorkoming ervan in de toekomst.

Als een onderneming echter onvoldoende bereid is de dialoog met PGGM aan te gaan en haar gedrag of

activiteiten niet in de gewenste richting aanpast, kan PGGM ervoor kiezen om niet langer in deze onderneming te beleggen. Klanten kunnen op basis van deze informatie ook zelf besluiten om deze onderneming aan hun uitsluitingenlijst toe te voegen. Vervolgens kan in de participantenvergadering worden geadviseerd over toepassing van de uitsluiting op de PGGM fondsen. Binnen PGGM besluit het Investment Committee uiteindelijk over uitsluiting. Indien nodig, kan hierbij bovendien advies worden ingewonnen bij de Advisory Board Responsible Investment.

2. Directe uitsluiting

Het uitoefenen van druk en dialoog is echter niet in alle gevallen mogelijk of het meest geëigende instrument, bijvoorbeeld wanneer een entiteit waarin wordt belegd betrokken is bij de productie van of handel in producten die niet passen bij de identiteit van PGGM en haar klanten. PGGM zal dan tot 'directe uitsluiting' over gaan, zonder dat eerst wordt geprobeerd verandering bij ondernemingen te bewerkstelligen. Dit betreft de volgende categorieën:

Controversiële wapens

PGGM sluit ondernemingen van belegging uit, wanneer zij betrokken zijn bij de productie van en/of handel in wapens waarvan het gebruik leidt tot schending van fundamentele mensenrechten. PGGM richt zich hierbij op controversiële wapens. Dit zijn wapens die op grote schaal leed (kunnen) toebrengen en gericht zijn op burgers, dan wel vooral slachtoffers aan burgerzijde maken. Proportionaliteit speelt hier een belangrijke rol; het militaire voordeel moet worden afgewogen tegen de mogelijke humanitaire consequenties en de aard van het beoogde doel van de inzet van een dergelijk wapen. Daarbij is van belang of het wapen vooral militaire schade en/of slachtoffers maakt, dan wel vooral de burgerbevolking treft.

PGGM sluit ondernemingen van belegging uit, wanneer zij betrokken zijn bij de productie van en/of handel in zes typen wapens binnen de volgende categorieën:

1. Massavernietigingswapens:

- a) nucleaire wapens
- b) chemische wapens
- c) biologische wapens

2. Wapens met aanzienlijk risico op (burger)slachtoffers tijdens en/of na afloop militair conflict:

- a) anti-personeel mijnen
- b) clusterbommen
- c) munitie met verarmd uranium

Betrokkenheid treedt op wanneer een onderneming één of meerdere typen van bovenstaande wapens als eind-product produceert of levert, dan wel essentiële en/of

maatwerk halffabricaten levert ten behoeve van één of meerdere van bovengenoemde typen wapens.

Ondernemingen worden eveneens uitgesloten als zij diensten leveren ten behoeve van onderhoud en ontwikkeling van kernwapens.

Ten slotte worden ondernemingen uitgesloten als zij feitelijk en/of in de praktijk een controlerend belang hebben in een dochteronderneming of joint venture die substantieel betrokken is bij de productie van of handel in deze wapens. In de bijlage worden de typen wapens nader beschreven en wordt betrokkenheid voor ieder type wapens geconcretiseerd.

Staatsobligaties

De bijzondere eigenschap van staatsobligaties is dat de uitgevende instanties soeverein zijn. Dit maakt het vrijwel onmogelijk om in eerste instantie te sturen op gedragsverandering. Staatsobligaties van de geselecteerde landen worden dan ook direct uitgesloten.

Zo belegt PGGM niet in obligaties (waaronder ook inflation linked government bonds en andere schuldtitels – zonder vooraf gedefinieerd doel – van centrale en lagere overheden) uitgegeven door staten die onderworpen zijn aan sancties van de VN Veiligheidsraad en/of de Europese Unie, wanneer deze zijn gericht op het land zelf of op de zittende regering en een wapenembargo betreffen of betrekking hebben op een situatie van grove en systematische schending van de rechten van de mens of wanneer sprake is van de mogelijke inzet van controversiële wapens.

Aanvullende uitsluitingen op verzoek van klanten

Wanneer klanten voor hun beleggingen een striktere ondergrens willen hanteren, vertaald in een eigen uitsluitingenlijst, dan faciliteert PGGM de implementatie hiervan.

Als de participanten in de PGGM-fondsen over aanvullende uitsluitingscriteria gezamenlijk overeenstemming bereiken, dan zal PGGM in de regel deze gaan toepassen op alle relevante PGGM-fondsen.

In 2013 is op deze wijze besloten tabaksbedrijven uit te sluiten van belegging in de PGGM-fondsen. Concreet betekent dit dat ondernemingen zijn uitgesloten die zich bezighouden met de productie van tabak en/of tabaksproducten (zoals sigaretten, sigaren, pruimtabak, etc.).

Als participanten geen overeenstemming bereiken over aanvullende uitsluitingscriteria, dan probeert PGGM op verzoek van individuele klanten segregated mandaten in te richten waarop de aanvullende criteria worden toegepast. Klanten kunnen ervoor kiezen om deze uitsluitingscriteria ook toe te passen in externe mandaten of fondsen waarin rechtstreeks wordt belegd.

Toepassing van de uitsluitingen

PGGM verzorgt de uitvoering van deze richtlijn. De wijze van toepassing verschilt per beleggingscategorie en is afhankelijk van de praktische mogelijkheden, bijvoorbeeld al dan niet juridisch afdwingbaar en tegen redelijke kosten uitvoerbaar. We zoeken altijd naar de meest effectieve manier van toepassing. Hiertoe onderscheiden we twee stromingen:

- a. Vertaling van de criteria in lijsten van uitgesloten (beursgenoteerde) ondernemingen en staatsobligaties die worden toegepast door portefeuillemanagers. Het gaat hier vooral om de publieke beleggingscategorieën.

Ten minste een maal per jaar wordt onderzoek gedaan naar schending van onze uitsluitingscriteria door ondernemingen. Voor het onderzoeken van ondernemingen worden meerdere bronnen gehanteerd: niet-gouvernementele organisaties (NGO's), gespecialiseerde dataleveranciers, media en de ondernemingen zelf. Onderzoek door ingehuurde dataleveranciers levert een lijst op van ondernemingen die volgens deze bureaus en de gehanteerde onderzoeksmethodiek aan de uitsluitingscriteria voldoen. PGGM doet zelf vervolgens aanvullend onderzoek naar de ondernemingen op deze lijst, onder andere door feedback van de onderneming te vragen. Het aanvullende onderzoek levert de kandidaten voor de Uitsluitingenlijst op. Voor deze kandidaten wordt vervolgens bepaald of engagement tot concrete resultaten kan leiden en zinvol is, of dat direct tot uitsluiting moet worden overgegaan. De resulterende lijst van kandidaten voor uitsluiting zal vervolgens worden voorgelegd aan klanten als zij daar behoefte aan hebben. Klanten kunnen zo hun eigen uitsluitingenlijst vaststellen en via de participantenvergadering adviseren om de lijst toe te passen op de PGGM fondsen. Het Investment Committee besluit over uitsluiting. Indien nodig kan hierbij advies worden ingewonnen bij de Advisory Board Responsible Investment.

- b. Formele toepassing van de criteria door portefeuillemanagers bij investeringsbeslissingen. Voor externe beheerders die uitvoering geven aan door PGGM beheerde fondsen en segregated mandaten wordt gestreefd naar contractuele vastlegging. Het gaat hier vooral om de private beleggingscategorieën.

Over belegbare entiteiten in deze categorieën is vaak weinig informatie beschikbaar in het publieke domein. Bovendien is op voorhand niet altijd helder in welke private ondernemingen of entiteiten over de duur van een mandaat belegd wordt. Portefeuillemanagers hebben dan vaak de beschikking over de beste informatie. De meest effectieve toepassing van het uitsluitingenbeleid is in deze categorieën dan ook de criteria te laten toepassen door de portefeuillemanagers en hen verantwoordelijk te maken voor het voorkomen dat wij beleggen in organisaties die de criteria schenden. Dit betekent het maken van formele afspraken met de (externe) manager en het monitoren van correcte toepassing ervan.

Verantwoording

PGGM legt op kwartaal- en jaarbasis verantwoording af over de uitsluitingen. Elk kwartaal rapporteert PGGM over relevante ontwikkelingen aan haar klanten. Daarnaast heeft PGGM een publiek toegankelijke website waarop elk jaar het Jaarverslag Verantwoord Beleggen wordt gepubliceerd. Tevens publiceert PGGM de gehanteerde uitsluitingenlijsten op haar website.

Bijlage: Toelichting controversiële wapens

Een *nucleair wapen* is ieder apparaat dat nucleaire energie op ongecontroleerde wijze kan laten ontladen en dat een aantal karakteristieke bezit dat het geschikt maakt voor gebruik als wapen. Betrokkenheid treedt op bij productie, ontwikkeling en verkoop van aangepaste hoogwaardige onderdelen van de kernkop, de raket of het gehele wapen en bij onderhoud en verbetering van het wapen. Gedefinieerd in lijn met de UN Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean. De wereldwijde Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) uit 1968 kent geen heldere definitie.

Bij *chemische wapens* gaat het om chemicaliën met eigenschappen om dood of ander kwaad te veroorzaken door giftige eigenschappen en munitie die is ontworpen om deze chemicaliën te gebruiken als wapen. Gedefinieerd in lijn met de UN Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction.

Bij *biologische wapens* gaat het om microbiologische of biologische stoffen in hoeveelheden die vreedzaam gebruik niet rechtvaardigen en munitie die is ontworpen om deze stoffen te gebruiken als wapen. Gedefinieerd in lijn met de UN Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction.

Anti-personeel mijnen zijn ontworpen om tot ontploffing te komen door nabijheid of contact met een persoon, met als doel hem of haar te verwonden of te doden. Dergelijke mijnen blijven veelal lange tijd actief na afloop van een militair conflict en leiden zodoende tot burgerslachtoffers. Betrokkenheid treedt op bij productie, ontwikkeling en verkoop van het eindproduct en van ontstekingsmechanismen die speciaal voor dit wapen zijn ontwikkeld. Gedefinieerd in lijn met de Ottawa Convention/UN Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction.

Cluster munitie is een conventionele munitie die is ontworpen om explosieve submunities, die niet meer dan 20 kilogram wegen, te verspreiden of te lossen.

De submunitie is onderdeel van de cluster munitie. Betrokkenheid treedt op bij productie, ontwikkeling en verkoop van het eindproduct, maar ook van submunitie, van speciaal aangepaste containers voor die submunities en van ontstekingsmechanismen die speciaal voor dit wapen zijn ontwikkeld. Gedefinieerd in lijn met de Cluster Munitie Conventie: www.clusterconvention.org. Sinds 2013 geldt in Nederland een wettelijk verbod op investeren in clusterbommen. Het investeringsverbod geldt voor ondernemingen die (cruciale onderdelen van) clustermunitie produceren, verkopen of distribueren. Een in Nederland gevestigde financiële onderneming mag geen transacties (laten) uitvoeren in, leningen verstrekken aan of niet-vrij verhandelbare deelnemingen nemen in deze bedrijven.

Verarmd uranium wordt gebruikt om projectielen geschikt te maken om door bijvoorbeeld bepantsering heen te dringen. De radioactieve lading blijft lange tijd actief in een gebied na afloop van een militair conflict en leidt (sluipend) tot burgerslachtoffers. Betrokkenheid treedt op bij productie, ontwikkeling en verkoop van het eindproduct en van verarmd uranium dat is bestemd voor gebruik in munitie.

Uitvoeringsrichtlijn Beleggen in Oplossingen voor Duurzame Ontwikkeling

Introductie

Deze uitvoeringsrichtlijn beschrijft hoe PGGM Vermogensbeheer B.V. (hierna: PGGM) invulling geeft aan het beleggen in oplossingen voor duurzame ontwikkeling. Deze uitvoeringsrichtlijn maakt onderdeel uit van het PGGM Uitvoeringskader Verantwoord Beleggen. Dit Uitvoeringskader geeft aan hoe voor de PGGM-fondsen invulling wordt gegeven aan de verschillende activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen. Het Uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen zijn - waar relevant - van toepassing op segregated mandaten voor individuele klanten die door PGGM worden beheerd. Het Uitvoeringskader en de uitvoeringsrichtlijnen vormen een nadere uitwerking van de PGGM Overtuigingen en Uitgangspunten ten aanzien van Verantwoord Beleggen.

Definitie

Voor het beleggen in oplossingen voor duurzame ontwikkeling zoekt PGGM voor haar klanten naar beleggingen die niet alleen financieel bijdragen aan het rendement van de portefeuille, maar waarmee PGGM ook de intentie heeft om bij te dragen aan het oplossen van sociaal-economische of milieuvraagstukken. Het gaat hierbij om afgebakende beleggingen waarbij het mandaat of de belegging voldoet aan deze definitie. Dit wordt afgemeten aan de impact van de gehele waardeketen van de onderliggende belegging. Het realiseren van ESG-verbeteringen in de processen kan hiervan onderdeel zijn (bijvoorbeeld door middel van engagement), maar dit alleen is niet voldoende om dit als een belegging in oplossingen aan te merken.

Doelstelling

Deze beleggingen zijn erop gericht positief bij te dragen aan de oplossing van belangrijke duurzaamheidsvraagstukken. De transitie naar een circulaire economie wordt hierbij nadrukkelijk als een van de oplossingsrichtingen gezien. Daarmee vervullen deze beleggingen de wens van onze klanten bij te dragen aan een meer duurzame wereld en tegelijkertijd financieel rendement te creëren. Voorbeelden zijn beleggingen in schone technologie, duurzame energie en beleggingen die bijdragen aan

voedselzekerheid. PGGM zal de (verwachte) maatschappelijke toegevoegde waarde van deze beleggingen meten en monitoren.

Implementatie

PGGM zoekt actief naar mogelijkheden voor haar klanten om te beleggen in oplossingen voor duurzame ontwikkeling. Hiervoor mengen wij ons in het publieke debat, spreken wij met externe managers die impactfondsen en -producten beheren, en ontwikkelen wij (met externe partijen) nieuwe beleggingsproducten die zijn gericht op het creëren van maatschappelijk impact.

Bij aanvang van een dergelijke belegging wordt vastgesteld welk duurzaamheidsvraagstuk de belegging adresseert, hoe materieel de bijdrage aan de oplossing is en op welke manier de belegging dit doet. Op basis hiervan stelt PGGM impact-indicatoren op. Waar van toepassing worden deze afgestemd met interne en externe managers en wordt samengewerkt om in opvolgende jaren over deze impact te kunnen rapporteren.

Na het eerste jaar van belegging stelt PGGM periodiek een impact fact sheet op waarmee de beoogde impact wordt gemeten en gemonitord. Op basis hiervan krijgt PGGM inzicht of de belegging daadwerkelijk bijdraagt aan het oplossen van het betreffende duurzaamheidsvraagstuk. Als dit niet het geval is, kan PGGM, voor zover mogelijk, bijsturen of de belegging verkopen.

Verantwoording

PGGM legt op kwartaal- en jaarbasis verantwoording af over de beleggingen in oplossingen voor duurzame ontwikkeling. Elk kwartaal rapporteert PGGM over de financiële presentaties van deze beleggingen aan haar klanten. Op jaarbasis wordt aan klanten gerapporteerd over de duurzaamheidsprestaties van deze beleggingen. Daarnaast heeft PGGM een publiek toegankelijke website waarop elk jaar het Jaarverslag Verantwoord Beleggen wordt gepubliceerd. In het jaarverslag wordt de maatschappelijke toegevoegde waarde van deze beleggingen nader toegelicht.

Belangrijke informatie

Dit document wordt u uitsluitend ter informatie aangeboden en vormt geen advies alsmede geen uitnodiging of aanbod tot het kopen of verkopen van effecten of andere financiële instrumenten. Derden kunnen geen rechten aan dit document ontleen. PGGM Vermogensbeheer B.V. heeft alle redelijkerwijs mogelijke zorg besteed aan de betrouwbaarheid van dit materiaal, echter aanvaardt geen aansprakelijkheid voor druk- en zetfouten. PGGM Vermogensbeheer B.V. behoudt zich het recht voor dit document te wijzigen.

PGGM

Noordweg Noord 150
Postbus 117, 3700 AC Zeist
Telefoon (030) 277 99 11
www.pggm.nl

Voor een waardevolle toekomst